

A szellemi élet kezdetei*

1. A környezetének biológiai feltételeivel és fajtájának egyedeivel érintkezésbe jutott állatnál a tudatalakulás folyamata befejeződött, mihelyt a benyomás a maga mechanikus reakcióját a Keith Lucas—Adrian-féle „all or none“ elv szerint¹ kiváltotta. A benyomás és visszahatás ilyen viszonyát a protopathikus érzékenység viszonyának hívjuk. Az így működő állati reflexmechanizmus egyrétegű (simplex) s utána legfeljebb helyi emlékezet, ú. n. emlékezetnyom (Erinnerungsspur) marad. Ezzel szemben az ember hasonló esetben, különbségtéve (discriminative) és fokozatismerőn (gradációsan) „felel“ és túl az áteső-mechanikusan meg monotonon, érzékenyen artikulált meg variált repercussiókat produkál. Ezt a módot az epikritikus jelzővel szokták megkülönböztetni. Az így maradó tudatnyomok rétegezettek és folytonos ismétlődéseik az értelmes gondolkodásnak ahhoz a képességéhez vezetnek, amelyen az állat fölött való mérhetetlen fölényünk fordul.

Ha azonban a tudat-fejlődési folyamatok ilyen lefolyására és a hátramaradó engrammok milyenségére kizárólag a tőlük megindított s velük egyidejűleg kilépő, tehát megfigyelhető repercussiókból lehet következtetni, természetes lesz, hogy 1. a protopathikus reakciókat illetően az élő testfelület, vérdények, mirigyek megmozdulásainak;² 2. az epikritikusokat illetően a tüdő, gégefő, nyelv, ajak stb. segítségével produkált és artikulált hanggesztusoknak — az anthropocentrikus hibával ú. n. beszédnek — van döntő jelentősége.

Lesz tehát kétféle reakcióképesség, kétféle tudat, és ami rájuk vall, kétféle beszéd, miután a szűkebben vett gesztusok is „beszédnek“ természetesen, ép a hangiak közöttük kiváló szerepet is visz-

* V. ö. Széphalom Könyvtár 2. sz. — E fejezet terve 1925 táján készült, innen bizonyos, akkor aktuális hivatkozások.

¹ Az eredetileg az idegek reakciójára vonatkozó elveket már Rivers, *Instinct and the Unconscious*, Cambridge, 1920, kiterjesztette a medullaris automatizmus reflexeire.

² R. Kleinpaul, *Sprache ohne Worte*, 1888, 16. k. 212. l.: „Die ganze Welt Sprache“, „implicite von allem, was lebt, gesprochen“. V. ö. H. Münsterberg, *Über Aufgabe und Methode der Psychologie*, 1891, 120. (30.) l.; Lévy—Bruhl, *La Mentalité Primitive*, 1922., 2. kiad. 518. k.

nek (vannak pl. a fajfenntartási készenléttel kapcsolatos hangadások még a „néma“ teknősbékánál, halaknál is, jellegzetes ekstatikus kiáltások a legkülönbözőbb állatoknál, a papagájnak már-már artikulált „beszélése“ ismételtén foglalkoztatta a Romanes-iskolát, stb.) és az embernél kivált olyan hang-gesztusok is találkoznak („indulatszók“), amelyek nem egyszer normális beszédzavak anyagát szolgáltatják.³

2. Ez is sejteti: az ember nem véletlenül választotta nagyszámú reflexei közül épen a hangadás reflexeit, hogy az ő legmagasabbrendű ekphoria-igényeit hordozzák és tudatosítsák. A hangadó és felfogó szerveknek teljesítőképessége mérhetően is felülmúlja a többiekét: a hang funkciók bekapcsolódása azonnal a percepcio kezdetével szokott megtörténni;⁴ az akusztikus képzeteknek tökéletesen kiépített összefüggése van minden irányban,⁵ így nevezetesen a legfontosabb látászervi képzetek felé is; a fül — ahogy Wundt igazolta, — már 0,016“ közzel következő érzetbenyomásokat meg tud különböztetni, holott a szem csak olyanokat, amelyeknél 0,047“—nél több az intervallum; stb. Érthetően fogják tehát a tej- (táplálék-) reakció bensőnkben megindult tendenciájának katexochén epikritikus (értelmi) elemeit, pl. a tej „névét“, legalkalmasabban ezek a (csámcsogó, szürcsölő, nyelő, izlelő stb.) hangreflexek biztosítani.

De épen ezért azon sem lepődhetünk meg, ha a közfelfogás az emberi tudat rétegességének ténye, tehát az emberileg „gondolkozó“ reagálás és az artikulált hangbeszéd képessége közé, olyan könnyen és szívesen látott összefüggést, sőt azonosságot, és sokszor igyekezett a hangbeszéd különös adottságain át még az epikritikus reagálás és a rétegezett emberi tudat titkaiba is betekinteni. Ahogy valamely korszak, vagy egyén épen ezt vagy azt a szervet, (a kezet, tüdőt, gégefőt, szájrészeket stb.) tartotta az emberi beszélnitűdás legelengedhetetlenebb feltételének.

Igy iparkodott tudvalevően már Anaxagoras abból származtatni az ember magasabbfokú ügyességét és belátását, hogy kezei vannak.⁶ Így magyarázták túlfokunkat Darwin hívei az emberi tüdőnek (az ember mellső „lábainak“ kezékké fejlődése és egyéb fiziológiai okok folytán bekövetkezett) szervi felszabadulásából és megnőtt fejlődési lehetőségeiből, egyszóval az emberi tudoműködésből, amit az artikuláló képesség (részegség) okozta ritmikus nyilvánulások lehetőségével azonosítottak. Hasonlóképp volna hajlandó P. Schiefferdecker, bonni histologus, az agyvelőnek párhuzamos fejlődésén kívül, magasabbrendű emberi beszédképesség keletkezésének

³ Kronos und die Titanen, Studi e Materiali, 1932. 189. kk.

⁴ Le Dantec, Revue Philosophique, 1899, II, 378. l.

⁵ Hangképzeteknek egyéb képzetekkel való synkrasiájához, v. ö. legújabb Zolnai B., Szegedi Füzetek, 1935, 19. kk.

⁶ L. Curti, Die Sprachschöpfung, 1890, 62. l. V. ö. különösen Nyssai Ger-gely, De hominum off., c. 8. (Kéz híjában bégni, mekegni, ugatni, nyéríteni vagy bögni kellene az embernek.)

bekövetkezését a rágószervek bizonyosfokú tehermentesítésével hozni össze, tehát akkorra tenni, amikor ezeknek a tűz felfedezése tevékenyebb részt kérniök engedett a beszéd bonyolultabb mozgásaiban,⁷ stb. De minden ilyen fiziológiai magyarázat semmit sem magyarázott természetesen, mert ezek az argumentumok állnak vagy esnek azzal: hajlandók vagyunk-e Darwinnal az evolúcióban, illetőleg Darwin eredeti meggyőződésén túl, az evolúciónak a szellemi jelenségek területén való érvényességében, nemkülönben a törzsfejlődést megismétlő egyéni fejlődésben, sőt abban a tételben is binni, amely jóllehet a biológiában ma még igazolatlanul vagy legalább is eldöntetlenül, a szerzett tulajdonságok törvényszerű átöröklését feltételezi.

Már Aristoteles és Plutarchos, épen megfordítva, ugyanolyan joggal azt vitatták, hogy az ember esze és ügyessége ajándékához kapta a kezeket is a Természettől, (amit a tüdőről, rágóizmokról, stb. is ugyanígy mondhatni) és már Rousseau is — többek közt — úgy látta, hogy „gondolataink közlési módjának felfedezése kevésbé függ azon szervektől, amelyek e közlés céljából rendelkezésünkre állanak, mint inkább az ember azon sajátos képességétől, amellyel szerveit ezen célra alkalmazza s amely képességénél fogva másokat alkalmazna, ha ezen szervek hiányoznak“:⁸ az epikritikusan reagáló néma ember is nyilván akar és tud is valamiféle nyelven „beszélni“.

A beszédfiziológia tehát — bátran mondhatjuk — nem adja ki az epikritikus fölény magyarázatát. A kérdéses szervekről csak annyi bizonyos, hogy a lélekéleti igények kielégítésére megfelelőek: a lelki élet folytatásának *okát* nem képezhetik.

3. De tudati rétegezetségünk magyarázatát nyilván az a sokkal modernebb törekvés sem találta meg, amely lélektanj úton igyekezett a döntő jelentőségűekként felismert „emberi“ repercussióink ritmusának (artikuláltságának) az okát meglegelni.

Nem beszélünk itt egy olyan kísérletnek az erőtlenségéről, aminő pl. a Rivers—Piéron-féle volt.⁹ Ez t. i. azt sem vette észre, hogy azok közül a momentumok közül, amelyek által az emberi (epikritikus) reagálás jellegzetesen ritmikus artikulálódását és variálódását magyarázni óhajtaná, az intelligenciatudomány, inkább csak másik neve az epikritikus reagálásmódnak és a szuggerálhatóság is, addig aligha lehet kétségbevonhatatlan oka ennek a jelenségnek,

⁷ Über die Differenzierung der tierischen Kaumuskeln zu menschlichen Sprachmuskeln, Biologisches Zentralblatt 1919. (39.) 421. kk. L. Varga Lajos, Az ember beszédizmainak kialakulása: Pótfüzetek a Természettudományi Közlönyhöz LII. köt. 1—4. f. 1920, 50. k.

⁸ A beszéd keletkezése, ford. Rédei Rezső, Debrecen, 1907, 70. l.

⁹ Piéron, Une adaptation biologique du Freudisme aux psychonevroses de guerre, — L'instinct et l'inconscient de Rivers, Journal de Psychologie, 1921, 68. kk.

amíg fordítva is elképzelhető, hogy t. i. éppen a reagálásnak ez az emberi módja hozza magával a szuggesztió lehetőségét.

Még ha talán célunkhoz képest be is érnök e feloldatlan alternativa alapjával és az emberi-epikritikus reagálás feltételül elégnék fogadnók el, amit a primitív kartáncok és a modern szuggesztió jelenségek mindenesetre egybehangzóan hirdetnek, ha beérnök annyival, hogy az epikritikus ritmusnak egyszerűen „fekszik” a szuggesztiós révület, a révületnek korrelatív a ritmus, — akkor is: még mindig nem kerültük ki egy paradox ellenmondás veszedelmét. Ha ugyanis gondolkozhatunk, mert magunkat emberi szervezetünk egy speciális képessége szerint révületbe ejteni, azaz egy külön törvényű, ritmusos, ú. n. tudatalatti állapotba hipnózisszerűen sülyeszteni tudjuk, ez a helyesen óvatos feltevés is, az eddigi gyakorlatban, általában már invonálni szokta azt a közönséges elképzelést, hogy magasabb tudatunk egy kimondottan nemtudatos, már-már fiziológiai állapotból lassankint fejlődött ki. Viszont — ez a belső ellenmondás! — lehet-e gondolkozásunk magas asszociációinak éppen ott az eredete, ahol az álom (révület) disszociációinak; a legtudatosabbnak a katexochén tudattalanban?

Furcsa marad ez mindenesetre még akkor is, ha az Unbewusst-at nem fogadjuk el valami olyan csodálatosan külön valóság gyanánt, ahogy pl. S. Freud már-már megszemélyesítő elképzelése teszi fel¹⁰ és nem azonosítjuk véglegesen azzal az altudattal, aminek pl. L. Staudenmeier¹¹ bizonyos sejtaggregátumoknak bennünk tudathasadással jelentkező és a legmagasabb agycentrum irányítása ellen törő egyéni érvényesüléseit látszik tekinteni vagy aminek — az ujsághírek szerint — az „egyes testrészek külön intelligenciáját” Edison (tulajdonkép csak Staudenmeiert továbbvíve) hangoztatta (1923.). Akárhogy kerüljük is nevezetesen a tudattalannak külön dolog gyanánt való felfogását, mihelyt közelebbi megkötés nélkül feltettük a tudattalantudatos váltakozását, az emberi gondolkozás belső strukturájához képest, akaratlanul máris kiindulásnak tüntettük fel A, intuitív tudatot, amely egy formai tudat, vagyis a B állapot tudateredményéhez hivatott elvezetni. Máris ott áll a tudattalan (a „tudatalatti világ”), mint valami különös substantívum a normáltudat mellett: a feltolakvó evolúciós hátsó gondolat eleve kényszerít a tudattalan valóságnak tudatosba való átemnetét, tehát — a csoda lehetőségét feltételeznünk. Valami hiba szóval nyilván van ebben a lélektani magyarázatban is.

4. A helyesen megfigyelt tünetmények és elfogulatlan leírásaik soha a tudatos és tudattalan állapotainkat igazában egymás mellett vagy egymás után *nem*, mindig csak egymásban mutatják. Ezt látják pl. azok, akik az epikritikus reagálást legjobban repre-

¹⁰ A beláthatatlan kritikai irodalomból v. ö. K. I. Grau. Bewusstsein, Unbewusstes, Unterbewusstes, 1922, O. Bumke, Das Unterbewusstsein, Eine Kritik, 1922. stb.

¹¹ Die Magie als experimentelle Naturwissenschaft. 1912; 1921 (4. kiad.)

zentáló, tehát a reakció hasonló természetét is leghívebben tükröző hangbeszédnek szimultán kettős szerepét, illetőleg értékét régen kiemelték. Ahogyan már Rousseau nemcsak azt hirdette, hogy „a gyakorlati célokra szolgáló, rendes európai“ hangbeszéd azaz a maguk értelem-nyelvén egymást megértő, eszméket cserélő, vitázó és civódó franciák, angolok, németek beszéde, nem azonos „az istenek szent titkokat hirdető szolgájának“, a népeknek törvénytadó bölcsnek, a néptömegeket irányító vezérférfinak, egyszóval — mondhatnók — a nyelvteremtőnek beszédével, aki „arabul vagy perzsa nyelven, kell, hogy beszéljen“ (értsd: az érzelmek nyelvén), — hanem azt is meglátta, hogy tulajdonképpen a szavakban csak fele rejlik az értelemnek, a másik felet nyilván ugyanakkor az akcentusuk (ma úgy mondanók: az általános gesztusnyelv) szolgáltatja.¹² Vagy ahogy Humboldt után Vossler, Spengler, Bally, H. Werner és számosan mások is,¹³ mindig fokozottabb tudatossággal és tudományossággal tanították, hogy a felületes „beszéd“ megjelölése alatt tulajdonképpen két dolog, egy közlő és egy kifejező-nyelv (Ausdruck- sőt Ausbruchssprache) húzódik meg, azaz van együtt.

S ugyanebbe az irányba mutat az is, ahogyan már a klasszikus mythos feszegette a bacchikus mámor inhaerens gondolati értékét vagy Hegel szemléltette típusával és tanította elméletében, milyen elválaszthatatlanul van az irracionálizmussal a racionalizmus összeigázva. Ugyanebbe, ahogyan Goethe — egy Schiller-levéltől felvetett gondolatot folytatva — írta (1801-ben), hogy a zseniális emberi alkotásoknak öntudatlan úton kell létesülniök és mondta később — Eckermann előtt —, hogy a szellemi (tehát gondolatos) alkotás legmagasabb fajtája démonias: az alkotó közben átengedi magát egy titokzatos, irracionális hatalomnak (Es denkt in mir — Lichtenberg szerint is); vagy ahogyan a Goethe-levél gondolatait variálja Jean Paul (Das Mächtigste im Dichter ist gerade das Umbewusste), a beszélgetését Goncourt-ék Journal-ja („quelque chose qui était en vous et dont vous n'aviez pas conscience“ I., 364 k.), sőt, ahogyan R. Wagner is csak azt tekinti az igazi öntudatnak, amely ú. n. öntudatlanságunkról is tudomással bír, stb. De alapjában ugyanígy gondolkozott pl. a tudós Laistner is, amikor híres könyvében, *Das Rätsel der Sphinx* (1889.) — jöllehet tévedéssel és túlzással — tanította, hogy a vallás és költészet első nyilvánulásai, egyszersmind mint első beszédnyilvánulások, egymással ép oly szorosan összefüggnek, mint a mythosszal (azaz a produktív fantázia termékeivel), és éber tudatunk igazi tanítómestere nem az élettapasztalat, hanem az álomfantázia, a hipnózis édestestvére, (ennek az emberi

¹² V. ö. olyan érszrevételeit is, mint az, hogy míg „a mi nyelveink leírva többet érnek, mint beszélve, bennünket nagyobb élvezettel lehet olvasni, mint hallgatni“, addig pl. „a keletiek génuszát könyvek után megítélni annyi volna, mint az embert hullája után festeni meg“ stb.

¹³ Az egészről bővebben I. Vallás és Nyelv címen megjelenendő tanulmányomban; v. ö. Zolnai B., *Minerva*, 1927, 59. kk. és E. Lorck, *Sprache als Medium und als Mittel*, *Jhbb. f. Philologie* 1927, 184. kk. is.

„Geistergang“-nak nyomait őrzik a „költői álom“-féle képes kifejezések); ugyanígy a filozófus Nietzsche (Menschliches allzu Menschliches), amikor úgy beszél az álomról, illetőleg az eksztázisról, mint a különösen világos gondolatok, a metafizika megteremtőjéről¹⁴ vagy Lipps, amikor egyenesen a pszichológiát félti az öntudatlan szerepének elhanyagolásától, stb.

Helyesen tehát csakugyan: nem lehet mást mondani, minthogy vannak az „epikritikus“ embernek olyan reakciópillanatai is, amelyek nem rendelkeznek a közönséges tudatosság bizonyos kellékeivel. Vannak valahogyan lappangó tudatu tudattalan állapotaink a tudatosságbredés tendenciájával, azonban e két állapot mindegyike mindig egyszerre benne van a másikban és ha a pillanatok komplikáltak is, — amiből félreértésük ered, — mindamellett nyilván oszthatatlanok és elválaszthatatlanok. Olyanok, ahogy meglepően igazolja őket a közismert tény, hogy éppen akkor gondolkoztunk legmélyebben és legjobbban eszünkkel, amikor látszatra nem gondolkoztunk: költők az ihlet önkívületében. Poincaré fáradt tompultságában.

5. De ellene mond a valóság az evolúciós elképzelésnek és megköveteli *ennek* a lélektani magyarázatnak a korrekcióját annyiban is, amennyiben mögötte ott állott a tisztán protopathikus állatból fokozatosan tökéletesült, tisztán epikritikus ember genezisének az előítélete. Így születésénél eleve hiányzot a szabadság és mód, zavartalanul észrevenni, hogy az embernek valójában már apriori mindig és egyszerre két reagálásmódja van és hogy ezenfelül ez — az artikulátlan szólaló, a rétegesen epikritikus mellet úgy látszik — simplexebb reagálásunk levezethetetlenül *különbözik* is attól az állattól, amelynek protopathikus reagálásmódjával felületesen és önkényesen azonosítva szokták — megtagadni, illetőleg mint elhanyagolható csökevényt, a multba voltságként visszavetni.

A valóságban t. i. először — nem is beszélve élénk vérmérsékletű primitív népfajokról¹⁵ — nincsen olyan művelt, azaz tökéletesen epikritikus és annyira (akusztikus) tökélytel beszélő nép vagy egyén, (és ez persze a reagálás milyenségét is jelenti), amelynek a fejlődés bármily magas fokán nélkülözhetetlen ne volna, hogy beszédét a testjáték szavával,¹⁶ ezzel a legérthetőbb, leginternacionálisabb nyelvvvel is kiegészítse. Ez a nyelv nemcsak, hogy a dakota-indiá-

¹⁴ Goethe is sokszor álmából kelve és félig alva vetette papírra az ébren hiába keresett megoldásokat. V. ö. jöllehet csak a „természetes ember“-re vonatkozólag H. Werner, Die Ursprünge der Metapher 1919, 27. l.: „Der Traum ist für die Denkentwicklung der Menschheit so sehr von Einfluss geworden, dass man von diesen wunderhaften Gestaltungen des Schlafers fasst sagen kann, ihnen verdanke die Geistigkeit des Naturmenschen mehr, als dem praktischen, nüchternen Alltag“.

¹⁵ V. ö. kül. E. Tylor, Researches into the early History of Mankind 1865. 2—4. fej.

¹⁶ V. ö. H. Wallon, La conscience du moi, Journ. de Psychol., 1921, I, 61. kk. id. FH. Cushing, Amer. Antropol: 1892. (V.) 289. kk.

noknál és az európai siketnémáknál közös,¹⁷ hanem mindnyájunk számára sokszor egyedüli megbízható szó a megbízhatatlan, félrevezetni és félreértetni alkalmas hangú szavak mellett. Thetis az Iliasban (I., 514. kk.) elengedhetetlennek tartja, hogy Zeus — szavain kívül — szemöldöke hunyorításával is igazolja lelke szándékát; Balzac a szavas bírói jegyzőkönyvet „csak az ellobogott tűzvész hamvá”-nak nézi, amelyben „Isten a megmondhatója csak, mi minden nem került papírosra . . . a jégpáncél alá fojtott tűzű” jelentekből;¹⁸ az eskü szót nemcsak a régi görögök, de mi sem tudjuk érvényesnek (teljesnek) érezni, megfelelő drámai kíséret (ujjfeltartás stb.) nélkül¹⁹ és különösen az Autolykos-féle esküszegőknél, felette megnyugtató ha az ajándékokat nemcsak szóval, hanem ráintéssel is ígérték. (Od. XXIV., 335.) Így ha aztán akadtak is olykor, amint mindenesetre akadtak, kultúrájuk magasságában elbizakodott korok és népek, amelyek ezt a már szégyenletes hagyománynak, csökevénynek érzett „másik beszédet” — azaz reakciónk „vegyességét” — meg szerették volna tagadni, — viszont már egy Aristoteles figyelmeztette a görögöket, hogy a testmozdulatokat teljesen nélkülöző költészetfajta (vagyis az ösztönös tudat nélküli ember) lehetetlenség²⁰ és egy Schopenhauer gáncsolta (Psychologische Bemerkungen) az előítéletes angol prüderiát, amely az ősi (és örök) természetesség megtagadásával „bloss der gelobten Gentlemanrie zuliebe” ugyan csak megvetendő és közönséges dologként lett volna hajlandó elejteni a gesztikulálást.

De ugyanígy nyilvánvaló az is, hogy az emberi tudattalan, — ahogy rá persze az emberi, ösztönös, gesztusbeszédből lehet és kell következtetnünk, — valami merőben másfajta (különösmódon emberi) és mint ilyennek semmi köze sem lehet az állati protopathikushoz, sem szükségkép egy ebből kiindulónak képzelt fejlődési vonalhoz. Így volt az 1925-iki müncheni pszichológiai kongresszusnak legértékesebb hozadéka, hogy egyszerre sürgette: K. Bühler az ösztönök kutatásában a pusztán ok-keresésen túl a teleológia szempontjainak érvényesítését és W. Stern a personalistikának pszichológiai propaedeutika gyanánt való bevezetését, amivel mintegy hivatalból tette fel az egyéniség összes lelki folyamatainak s köztük az ösztönös-tudattalanoknak a célszerűségét is.²¹ Mindenesetre tehát már a modern lélektan is megsejtette, hogy (emberi) tudattalan állapotaink különböznek minden állati tudattalantól (állati protopathikus reakcióktól); megsejtette, úgys mondhatjuk, ösztöneinknek emberi, sőt egyéni (cél)tudatosságát. Azt, amit már Schopenhauer is sejtett, amennyiben elfogadjuk, hogy minden beszéd egy megfelelő

¹⁷ L. Mallory, First Ann. Rep. of the Bureau of Ethnology, 1881. (Sign-language among the North American Indians) és Dictionary of Indian Sings.

¹⁸ Szépleányok tündöklése és nyomorúsága, ford. Laczkó G., 1920. II. 69. l. V. ö. II. 147. l. is.

¹⁹ Der Eid als Tat. Acta Lid. ac Sc. r. Univ., Szeged, 1924, 31. k., 55. k.

²⁰ Poetika, 26. fej.

²¹ V. ö. Juhász Andor, Magyarság, 1925. május 9., 8. l.

tudatállapotnak szükségszerű hordozója. Így t. i. ő is csak *ugyanazt* bizonyította, amikor a Psychologische Bemerkungen-ben hangoztatta, hogy a „független és autonóm” jelbeszédnek „formális és kritikus” értéke a hallgatóságot a szavak értése nélkül is képes tájékoztatni: magukból ezekből megtudjuk azt is, hogy a szóló argumentál, megokol, vagy sürget vagy konkludál, hogy referál vagy megesett jogtalanságot próbál megmagyarázni, ellenfele ostoba megátalkodottságát, makacsságát panaszolja fel, vagy kiesztelt tervét és diadalmas eredményét fejtegeti, hogy esetleg a kegyetlen sorstól szenvedett vereségén panaszskodik, vagy tanácsalanságát vallja be, illetőleg elmeséli, miképen látott át mások mesterkedésein és hiusította meg azokat jogai megvédésével vagy hatalma éreztetésével stb. Ezzel is pedig megint csak az igazolódott, hogy — a közönséges, evolúciós általánosítás hibájával — tévedett Mallery, amikor a jelbeszédnek az indiánoknál és a modern siketnémáknál észlelt közösségből és tévedett Ribot, amikor a beteges amnézia fellépésének bizonyos jellegzetes momentumaiból²² következtetve, egy olyan korszakot tettek fel az emberiség történetében, amely még csak a mozdulati (vizuális) beszédet használta. Nemcsak a tudatos és tudattalan nem állhat, mint két substantivum egymással szemközt, de a feltett tudattalantudatos (gesztusbeszédszöveg) „fejlődés” is nemcsak, hogy nem szükségszerű, hanem egyenesen lehetetlen is. Erőszakolt, előreelfogult, igazolhatatlan az a beállítás, mintha egy eljárt gesztuskorszak *után* élnénk vagy az emberiség történetében bárhol és bármikor is a vizuális, illetve akusztikus nyelvek, egymástkövetően, külön-külön uralkodtak, sőt uralkodhattak volna.

6. Az általában ú. n. tudatos és tudattalan lelkiállapotok (és nyelveik) egymáshoz való viszonyát csak *túl* a hamis, evolúciós illúziókon, amelyek az elavult fiziológiai és lélektani felfogásokhoz tapadtak, és *túl* a „tudattalan” névtől okozott eltévelyedéseken fogjuk megpillanthatni. Egyelőre — nagy és világos meglátásai ellenére — Cassirer hatalmas szintézisének sem sikerült tisztáznia, hogyan kell a „tierisch-pragmatisch“-nak a „menschlich-theoretisch“-be való átmenete okát és a „vom physischen zum ideellen Tun“ útnak a mikéntjét elképzelni. Cassirer sem tudta t. i. a gondolkodásunk természete szerint való evolúciós látásmód ellen, kellő élességgel meglátni, hogy ámbár a jelbeszéd közérthetőbb²³ és primitívebb népeknél nagyobb szerepet is játszhat, mint a nálunk uralkodóbb hangos (úgy, hogy az inkább-animális részünket kifejező gesztusok ott is lehetnek még közősek, ahol a hangos már nem az és nemfeledettek, ahol az már feledett), mégis: ennek *nem* a fejlődésbeli

²² Először a szavak értelmi, aztán az interjekciók indulatnyelve és csak igen ritka esetben felejtődik el a gesztusnyelv, holott a gyógyulás rendje fordított: Les désordres partiels de la mémoire, Revue Phil. 1880., 501. és 504. l.

²³ V. ö. már Quintilianus, inst. or. XI., 3, 87.: Omnium hominum communis sermo. Az okhoz v. ö. Müller Freienfels, Das Denken und die Phantasie., 1916, 306, 365. l.: „Weil sie (t. i. a gesztusnyelv) die Form des angeborenen Gefühlsausdrucks hat oder ihn etwas erweitert“.

előbbvalóság az oka, aminthogy a maelő primitívek sem „régibb“ népek. Nem tudta eléggé kiemelni, hogy ha a hangbeszéd nagykulturájú népeknél az idő és a tradíció folytonosságában inkább mutat is — csakugyan — kizárólagossági tendenciákat az egyéb nyelvek rovására, sőt látszólag egyedül is uralkodik, — ez távol attól, hogy az eljárt időt bizonyítsa, mást mint a hangbeszéd különösen símulékony, tökélyre alkalmas voltát és bizonyos népek vagy egyének kisebb-nagyobb alkalmasságát ennek a tökélynek fel- és kihasználására, nem bizonyíthatott.²⁴

A helyes megismerés tehát azzal kezdődik, hogy már teljesen szabadon és elfogulatlanul a dualizmus és evolúció *ellen* induljunk: a tudat oszthatatlan, illetőleg az „öntudatlan“ a normáltudatba tartozik, és szükséges az időtlen szemlélet, illetőleg a fejlődés örök és szabálytalan ismétlődéseinek észrvevése. Először — szóval — tisztán kell látnunk, hogy a közönséges emberi tudatállapotban mindig eleve és egyszerre *benne* van a gondolkozás mellett a (momentán) nemgondolkozás vagy ennek legalább emléke (nyelvében is tehát ennek a nyelve is) és a tudattalanban benneszunnyad valami tudatosság: az ember nincsen szimultán hang- és gesztusbeszéd nélkül,²⁵ sőt, mint ilyen — ahogy ezt Cassirer is mondja²⁶ — azzal a momentummal kezdődik (és végződik), hogy az emberi tudatosságot mint fogaskerék fejleszti és hajtja az emberi ösztönt kifejező mozdulatok bekövetkezése és — viszont, természetesen. A (gondolkozó) embert épen az teszi, hogy különös, apotiori rétegezett tudatkészségét állandóan egy simplexnek szendereivel tudja erősíteni. Akár úgy, hogy az apotiori protopathikus jellegű tudattalan tudateredmény tűnik uralkodó substantivumnak, amelyet az apotiori epikritikus eredetű tudatosság adjectivuma színezett meg, akár fordítva úgy, hogy az uralkodó tudatos állapotban villan meg a tudattalan színe. S ámbár kétségtelen, hogy a substantivális és adjectivális jelentőségek szerepet cserélhetnek és az arányok számtalankép változnak, — mégis az eredendő vegyesség vonása nyilván elengedhetetlenül fix; ehhez képest volt és lesz is mindig az ember kíváncsatos legnagyobb teljessítménye a. m. a lehető legmélyebb (réteges) sublogikus készséggel arányos, lehető legmagasabb logikai képesség, és lesz ebben s ezáltal az emberi tudat minden változásának („fejlődésének“) a rendje is biztosítva. Ugyanígy nevezetesen (másodszor) az (akusztikus) beszéd

²⁴ A hangbeszéd előnyeiről általában v. ö. Marty, Über d. Urspr. d. Sprache, 130. l.; Mauthner F., Beiträge zu einer Kritik der Sprache, 1912. (2. kiad.) 367. k. és Romanes, Die geistige Entwicklung der Menschen, német fordítás 1893., VIII. fej.

²⁵ „Der Mensch ist nur Mensch durch Sprache, um aber die Sprache zu erfinden, musste er schon Mensch sein“: W. Humboldt, Sprachstud., 247. l., hozzá Steinthal, Ursprung der Sprache, 1884. (4. kiad.) 64. l.; de még Jespersen is, Die Sprache, n. ford. 1925, 405. l. igen valószínűtlennek mondja a néma ember feltevését. Az emberiségnek nem lehetett olyan periódusa, amelyben „még nem tudta közölni az érzelmeit és gondolatait“ (így Jespersen önmagának mondva ellen, i. h. 427. l.).

²⁶ Philosophie der symbolischen Formen I., 1923, 125. l.

előreadottságából és az összetett és igen fejlett tudatállapot eleve-kész-voltából az is szigorú következetességgel folyik, hogy az igazi (nem-csak a formális-gondolati) „fejlődés“ *nem* az abszolút (előre) haladás, csak valami egyénileg örök és teljesen kiszámíthatatlan tempójú körforgás lehet, amelyben legfeljebb a gondolat részvonalának a menete lesz, bizonyos körön belül, többé-kevésbbé következetes. Annak megfelelően, hogy a motort, amely ezt a különös tudat-apparátust hajtja és épen emberivé teszi, nyilván csak az együttesében állandó erőfeszültségnek differenciái fűthetik; a haladás aszerint fog determinálódni, ahogy az egyéni adottságoktól szabályozva, valamely egyéni tudatban a tudatos momentumot a neki megfelelő, szendergő-tudatosságú sublogikus pillanat,²⁷ illetőleg ennek szendergéseit a felébredő tudatosság éppen begyújtotta, illetőleg égni engedhette.

Marót Károly

²⁷ A fogalomhoz l. Budapesti Szemle, 1927, 256—258. l. és Ethnographia-Népélet, 1931. 101. k. és v. ö. Bergson „conscience annulée“ fogalmát.